

3. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 1999. – 656 с.
4. Березин С.В., Шапатина О.В. Согласование родительских позиций как условие первичной профилактики наркомании в семье // Проблемы профилактики негативных зависимостей среди молодежи: Сб. материалов конференции. – Самара: Изд-во Самарского университета, 2001. – 125 с. – С.60-66.
5. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2003. – 19 с.
6. Николс М., Шварц Р. Семейная терапия. Концепции и методы / Пер. с англ. О.Очкур, А.Шишко. – М.: Эксмо, 2004. – 960 с., ил.
7. Сатир В. Психотерапия семьи. – СПб.: Речь, 2000. – 283 с.
8. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте/ Перев. с англ. А.З.Шапиро. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. – 176 с.

The article is devoted to the analysis and generalization of modern directions and methods of psychological assistance to a family. The author examines forms and methods of work of consulting psychologist in order to harmonize relations between children and parents.

Key words: family consulting and psychotherapy, systems approach, family system, relations between children and parents.

Отримано: 15.01.2010

УДК 378.22.015.31.094.57

С.П. Яланська

САМОСТІЙНІСТЬ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Головною метою педагогічної системи в сучасних умовах розвитку української освіти є формування творчої особистості, яка здатна до активної самостійної діяльності. Формування самостійності майбутніх учителів біологічних дисциплін забезпечує розвиток їх творчості,

отримання міцних природничонаукових знань, вмінь та навичок, що відповідає вимогам Болонського процесу.

Ключові слова: самостійність, самостійна робота, розвиток творчості, майбутні вчителі біологічних дисциплін.

Главной целью педагогической системы в современных условиях развития украинского образования является формирование творческой личности, способной к активной самостоятельной деятельности. Соответственная организация самостоятельной работы будущих учителей биологических дисциплин обеспечивает развитие их творчества, получение крепких знаний, умений, навыков, что отвечает условиям Болонского процесса.

Ключевые слова: самостоятельность, самостоятельная работа, развитие творчества, будущие учителя биологических дисциплин.

На сучасному етапі, у зв'язку із входженням України в єдиний освітній простір, значна увага приділяється формуванню особистості, здатної самостійно і творчо мислити в нових соціальних і економічних умовах. Існує потреба перебудови вищої школи, що пов'язана з розвитком активності і творчих можливостей майбутніх учителів біологічних дисциплін, які можуть самостійно приймати рішення, швидко адаптуватися до змін та постійно вдосконалювати професійну діяльність. Відповідно до вимог Болонського процесу значна увага приділяється активізації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів.

Проблема формування самостійності, організації самостійної роботи студентів розглядається у працях різних науковців (Є.В. Глухих, М.В. Гриньова, З.Я. Горностаєва, С.У. Гончаренко, Б.П. Йосипов, Л.В. Жарова, І.А. Зязюн, В.А. Козаков, І.Н. Краевич, Л.А. Кірсанова, В.І. Лозова, О.М. Пехота, М.М. Поташник, М.Д. Ярмаченко та ін.). Значну роль у розкритті особливостей педагогічної творчості відіграють дослідження видатних психологів В.С. Біблера, Д.Б. Богоявленської, Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейна, В.М. Теплова, О.К. Тихомирова; напрямки удосконалення професійної підготовки вчителя до творчої діяльності розкрито у працях А.М. Алексюка, М.В. Гриньової, О.П. Кондратюка, Ю.Л. Львової, С.Д. Максименка, М.М. Поташника, В.А. Семиченко та ін.

За психологічним словником, самостійність – це узагальнена властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку. Вона пов'язана з активною роботою думки, почуттів і волі. Цей зв'язок дво-

сторонній: 1) розвиток мислительних і емоційно-вольових процесів – необхідна передумова самостійних суджень і дій; 2) судження і дії, що створюються у ході самостійної діяльності зміцнюють та формують здатність не лише свідомо приймати вмотивовані дії, але й досягати успішного виконання прийнятих рішень всупереч можливим складнощам [12].

В українському педагогічному словнику самостійність визначається як властивість особистості, що характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів – знань, вмінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності [4].

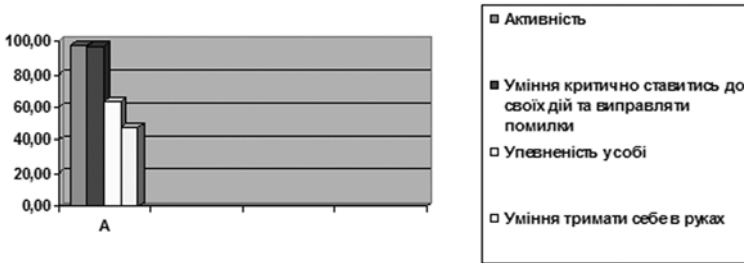
На нашу думку, самостійність майбутнього вчителя біологічних дисциплін – це властивість його особистості, що виявляється в адекватному самопізнанні, самокритичності, самовихованні, активності, оригінальності, результативності і є складовою розвитку творчості.

За психологічним словником, творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Будучи за своєю сутністю культурно-історичним явищем, творчість має психологічний аспект: особистісний і процесуальний. Вона передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється оригінальністю та унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлених компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх можливостей [12].

Ми переконані, що розвиток творчості майбутнього вчителя біологічних дисциплін – це процес формування особистості, обумовлений продуктивною самостійною діяльністю, пов'язаною з дослідженням живої природи, аналізом літературних фахових джерел, інноваційних технологій, засобів масової інформації. Забезпечує створення якісно нових нестандартних цінностей навчально-виховного значення та передбачає самостійність особистості, активізацію психічних процесів (мислення, уява, фантазія, інтуїція), наявність здібностей, мотивів, природничонаукових знань і умінь та творчості, що є складовою і результатом розвитку творчості.

При опитуванні студентів-біологів Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Меліто-

польського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (307 осіб) у відповідь на завдання “Перелічіть основні психологічні особливості розвитку Вашої особистої творчості у процесі вивчення біологічних дисциплін” отримали дані, представлені на рисунку 1.

Рис. 1. Результати анкетування студентів III, IV, V курсів Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Опитувані перерахували такі особливості: активність (98%); вміння критично ставитись до своїх дій та виправляти помилки (97%); впевненість у собі (63%); вміння тримати себе в руках (48%). На нашу думку, такі відповіді свідчать про те, що забезпечити розвиток творчості, сформувати розуміння єдиної природничонаукової картини світу, можна лише завдяки правильно організованій самостійній роботі, формуванню самостійності майбутніх учителів біологічних дисциплін.

В.А. Козаков виділяє низку вимог до самостійної роботи студентів, яка здійснюється при вивченні предмета: формування самостійності студента; засвоєння знань, вмінь і навичок; визначення для студентів предмета діяльності; забезпечення контролю дій студентів; інформування студентів про рівень досягнення цілей; визначення вимог до результатів діяльності студентів; створення зовнішніх умов самостійної роботи студентів; забезпечення внутрішніх умов (мотивація дій); врахування індивідуальних особливостей кожного студента; надання студентам можливості самостійно планувати свої дії; забезпечення студентам можливостей коректувати свої дії на основі самоконтролю і аналізу інформації про результативність [6].

На природничому факультеті Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка враховують

основні групи самостійної роботи майбутніх учителів біології, яким притаманні специфічні види діяльності:

- роботи, спрямовані на отримання нових знань і вмінь самостійно отримувати знання із різних джерел: робота з підручником, з таблицями, схемами, з роздатковим матеріалом, досліди на заняттях та в домашніх умовах, вивчення принципу дії приладів за моделями і схемами, робота з додатковою літературою (кафедра ботаніки, педагогічної майстерності, хімії та методики викладання хімії, екології та охорони довкілля, біології людини та тварин);
- роботи, спрямовані на удосконалення знань, їх уточнення та поглиблення, вироблення вмінь використовувати знання на практиці: вирішення експериментальних, якісних, графічних задач проведення експериментів на встановлення взаємозв'язку між явищами, спостереження з метою уточнення умов, в яких відбувається явище, складання задач (кафедра ботаніки, хімії та методики викладання хімії, екології та охорони довкілля);
- роботи, основна мета яких формування у студентів умінь і навичок практичного характеру: побудова і аналіз графіків, виготовлення колекцій, гербаріїв (кафедра біології людини та тварин, ботаніки);
- роботи, основна мета яких розвиток творчих здібностей: підготовка доповідей, рефератів, розробка нових варіантів дослідів, розробка методики постановки дослідів, побудова гіпотез, виконання дослідів з елементами наукового дослідження (кафедра ботаніки, педагогічної майстерності, хімії та методики викладання хімії, екології та охорони довкілля, біології людини та тварин).

На нашу думку, найбільш доцільними є такі форми самостійної роботи майбутніх учителів біологічних дисциплін: підготовка студента до семінару, що включає здійснення досліджень у живій природі (спостереження, практичні досліди тощо), аналіз матеріалу рекомендованих підручників, лекцій; виготовлення таблиць, гербаріїв, колекцій, фото; вивчення додаткової літератури з теми семінару; вирішення домашніх завдань і вправ (вирощування рослин, пророщування насіння тощо); підготовка доповіді до семінару; написання рефератів, творчих біологічних звітів, курсових, дипломних, магістерських робіт; аналіз статистичних і фактичних матеріалів із заданої теми, проведення розрахунків, складання схем і моделей на основі

статистичних матеріалів; аналіз конкретної ситуації; підготовка проєктів, наукових доповідей до студентських конференцій, виступи на диспутах, конкурсних робіт; підготовка студентських публікацій; ведення власного біологічного глосарію.

Вважаємо, що формами індивідуальної роботи майбутніх учителів біології мають бути: консультації – відпрацювання не зарахованих, пропущених занять; ведення лабораторного альбому; виконання індивідуальних науково-дослідних завдань; створення електронних варіантів окремих занять з біологічних курсів; виготовлення молекулярних моделей; виконання завдання “Творчі припущення”; творчий аналіз запропонованого біологічного тексту.

Розглянемо особливості формування самостійності студентів на кафедрі ботаніки, що, на нашу думку, повною мірою забезпечують розвиток їх творчості. Викладачами кафедри згідно з вимогами Болонського процесу, розроблено робочі навчальні програми до курсів: “Загальна цитологія та гістологія. Цитологія” (С.П.Яланська, В.В.Буйдін); “Ґрунтознавство” (В.В.Онiпко, Л.В.Чеботарьова, В.І. Іщенко, Н.Т. Максименко); “Ботаніка. Анатомія та морфологія рослин” (Л.Д. Орлова).

Наприклад, опрацювання курсу “Загальна цитологія та гістологія. Цитологія” по змістовим модулям здійснюється завдяки прослуховуванню лекцій викладача і ведення розширеного плану-конспекту. Необхідно дати відповіді на різнорівневі питання для самоконтролю у кінці лабораторного заняття. Підготувати в альбомі лабораторне заняття відповідно до вимог, що ставляться до таких видів робіт.

Для формування самостійності та активізації розвитку творчості студенти мають системно виконувати завдання “Творчі припущення”, творчо аналізувати запропоновані біологічні тексти, вчитись виконувати завдання “Креативний репортер” – задавати різнорівневі питання своїм колегам та для закріплення матеріалу готувати творчі звіти.

Індивідуальна робота студента:

- а) консультації – відпрацювання не зарахованих, пропущених занять;
- б) ведення лабораторного альбому;
- в) виконання завдання “Творчі припущення”;
- г) творчий аналіз запропонованого тексту.

Самостійна робота студента:

- а) опрацювання спеціальної літератури;
- б) написання творчого звіту.

Під час розгляду методичного аспекту курсів “Загальна цитологія та гістологія. Цитологія”, “Генетика і основи селекції”, “Основи біотехнології” студентам пропонується розробити завдання системи „Дидактосервіс” для загальноосвітньої школи. Система представлена сукупністю дидактичних пакетів. Зміст дидактичного пакета представлений складовими – дидактичними одиницями. Дидактична одиниця (ДО) – це завдання, спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності школярів, й може бути різних рівнів складності. Студентом здійснюється творче самостійне опрацювання змісту дидактичних пакетів, що дозволяє реалізувати творчу самостійність студента, його інтелектуальні здібності, культуру мислення [13].

При вивченні дисципліни “Основи аграрного виробництва” студентами спеціальності “Біологія та основи аграрного виробництва”, обов’язково здійснюється організація самостійної роботи. Особлива увага звертається на такі види самостійної діяльності: підготовка доповіді до семінару; аналіз статистичних і фактичних матеріалів по заданій темі, проведення розрахунків, складання схем і моделей на основі статистичних матеріалів; аналіз конкретної ситуації; підготовка наукових доповідей та публікацій до студентських конференцій; написання курсових, дипломних та магістерських робіт.

У процесі розгляду методичного аспекту даного курсу майбутні вчителі вчать розробляти дидактичні пакети для здійснення гурткової роботи у сучасній середній загальноосвітній школі з окремих галузей сільського господарства: “Овочівництво”, “Садівництво”, “Тваринництво”, “Квітникарство”, “Ґрунтознавство”, “Виноградарство” та ін. При цьому студенти творчо осмислюють зміст та структуру обраного ними гуртка, здійснюють тематичне планування, розподіл годин для теоретичних та практичних занять, обирають форми та методи викладання.

До дидактичного пакета входить низка завдань:

- тематичний план, в якому представлено перелік тем, що розкривають зміст та структуру гурткової роботи;
- опорний конспект лекції, що містить основні поняття з окремої галузі аграрного виробництва;
- розробки різних форм практичних та лабораторних занять, в яких використовуються сучасні методи та прийоми викладання;
- задачі з конкретної галузі аграрного виробництва для творчого осмислення та вирішення учнями.

У процесі розробки таких дидактичних пакетів, що відповідають принципам доступності, системності, зв’язку теорії з

практикою, творчої активності, здійснюється навчання на високому науковому рівні. При виконанні різних видів самостійної роботи у студентів підвищується рівень самостійності, формуються глибокі міцні біологічні знання, вміння регулювати власну діяльність, успішно її організовувати.

Для активізації самостійної роботи, розвитку творчості студентів під час вивчення біологічних курсів нами було створено навчально-методичний посібник “Явища у неживій та живій природі” (Н.О. Гуріненко, С.П. Пескун /за редакцією проф. М.В. Гриньової), в якому розглядаються явища неживої природи (фізичні, хімічні, географічні, астрономічні) та живої природи (фізіологічні, еволюційні, екологічні, генетичні), їх взаємозв’язок і взаємообумовленість [5]. Навчально-методичний посібник включає: текстовий компонент – основний, додатковий та цікавий матеріал про явища в живій та неживій природі; методичний компонент – комплекс завдань, запитань, теми реферативних повідомлень; апарат орієнтування – зміст. Посібник дає змогу поглибити знання з курсів біологічного циклу, забезпечує умови для самоконтролю та корекції знань, розвитку творчої пізнавальної активності студентів.

Варто відмітити значну роль для розвитку самостійності майбутніх учителів біології конкурсу студентських наукових робіт. Беручи участь у Всеукраїнському конкурсі, студент природничого факультету ПДПУ імені В.Г. Короленка В.Ю.Нор зайняв III місце, що свідчить про високий рівень природничонаукового пізнання та самостійності майбутніх учителів.

Ми переконані, що самостійність студента виявляється в адекватному самопізнанні, що складається із самоспостереження і самооцінки. Самоспостереження, з одного боку, ззовні – за власною практичною діяльністю (науковими пошуками, практичними дослідженнями, спостереженнями), з другого – постійна апеляція до власного “я” (пізнання власної психіки зсередини). Аналізуючи себе як майбутнього вчителя біології, студент формулює низку стійких самооцінок, з’ясовується свій духовний та фізичний стан, стосунки із зовнішнім світом. На цій основі здійснюється саморегуляція взаємин з педагогічним колективом, учнями та необхідна корекція власної поведінки.

Вважаємо, що самостійність майбутнього вчителя біологічних дисциплін виявляється у самовихованні, що складається із самоконтролю (засіб самокерування поведінкою) і самовдосконалення (мета самовиховання, його цілі формулюються в ціннісно-орієнтаційних категоріях, кінцева мета самовдосконалення –

ідеальний вчитель біології). Складовою самостійності особистості є її активність.

За М.І. Лук'яною [9], педагогічна активність – стан діяльності педагога, що розкриває його здатність і внутрішню готовність до продуктивного використання своїх творчих суттєвих потенцій. Активність притаманна особистісно-орієнтованій педагогічній діяльності, в основі якої лежить професійна свобода і самодіяльність учителя. Однією із важливих ознак педагогічної активності є надситуативність (В.А. Петровський), вихід за рамки традиційних педагогічних цілей. Надситуативна активність дозволяє педагогу піднятися над рівнем вимог звичайної професійної ситуації, перемогти зовнішні та внутрішні бар'єри (Л.С. Подимова, В.А. Сластьонін).

За Г.І. Щукіною [10], перехід людини на рівень творчої активності – свідчення значного стрибка в загальному розвитку особистості, значної сили її внутрішніх процесів, її саморегуляції і самоорганізації.

Н.С. Лейтес поряд із розумовою активністю виділив саморегуляцію як „першооснову „загальних здібностей”. Він зазначив, що першооснову потенцій людини як суб'єкта діяльності слід шукати в нерозривному взаємозв'язку розумової активності й саморегуляції [11].

За М.В. Гриньовою [3], саморегуляція – це вміння людини бачити кінцеву мету діяльності, самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і домагатися здійснення. Результатом саморегуляції є виховання цілеспрямованості, організованості, уміння володіти собою. Саморегуляція має структуру, єдиною для всіх видів діяльності, і складається з таких компонентів: мета діяльності, модель значущих умов, програма дій, оцінка результатів та їх корекція. Саморегуляція – це здатність індивіда створити програму діяльності і на цій основі керувати своїми діями й станом. Формування саморегуляції організовує навчальну роботу студента, озброює навичками самостійно виконувати завдання, закладає основи творчої діяльності.

Перш ніж навчальна діяльність набуває ознак творчості, вона повинна, як вважає В.І. Лозова, стати достатньою мірою самостійною. Залежно від характеру діяльності, котра здійснюється людиною, ступеня самостійності та творчості вона виділяє репродуктивну й реконструктивну, або творчу, активність [8]. Г. Ващенко писав, що “людина мислить і творить остільки, оскільки вона вільна та активна. З падінням активності занепадає й процес мислення і творчої фантазії”. Одне із важливих завдань

навчання – розвиток самостійності особистості, підвищення рівня її творчого потенціалу – розв’язується шляхом формування пізнавальної активності, котра, з одного боку, знаходить конкретне виявлення в самостійній діяльності суб’єкта, а з другого – активність, що стимулюється пізнавальними інтересами, визначає характер його самостійності [1].

Активність не може зберігатися й інтенсифікуватися, якщо не призводить до певного очевидного і значущого для майбутнього вчителя результату. У навчальній діяльності цей результат може бути умовним (відповідна оцінка діяльності студента) та реальним (вироблення певного продукту, що має суб’єктивну й об’єктивну вартість). Таким продуктом може бути вдало сформульована думка, самостійно встановлені причинно-наслідкові зв’язки тощо [14]. Отже, результат активності майбутнього вчителя біології є для нього більш дієвим стимулом у тому випадку, коли характеризується більш чи менш вираженими елементами творчості.

Отже, при виконанні різних видів самостійної роботи у майбутніх учителів формується самостійність, глибокі міцні природничонаукові знання, вміння регулювати власну діяльність, успішно її організувати, що обумовлює розвиток творчості. Важливо навчити майбутнього вчителя біологічних дисциплін самостійно орієнтуватися в інформації, кількість якої постійно збільшується, успішно її використовувати. Для цього необхідно формувати здатність студента творчо, нешаблонно мислити, самостійно поповнювати свої знання.

Список використаних джерел

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: [Твори. – Т.3: Підручник для педагогів]. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
2. Глухих Е.В. Самостоятельная работа студентов как средство повышения познавательной деятельности // В сб.: Совершенствование подготовки будущего учителя. – Уссурийск, 1993. – 165 с.
3. Гриньова М.В. Саморегуляція навчальної діяльності школяра. – Харків: Фоліо, 1997. – 256 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
5. Гуріненко Н.О., Пескун С.П. Явища неживої та живої природи / За ред. проф. М.В. Гриньової. – Полтава, 2006. – 98 с.
6. Козаков В.А. Теория и методика самостоятельной работы студентов: Дис. доктора пед. наук. 13.00.01. НИИ педагогики УССР. – К., 1991. – 447 с.

7. Кралеви́ч И.Н. Педагогические аспекты овладения обобщёнными способами самостоятельной учебной деятельности. – Мн., 1989. – 156 с.
8. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – 2-е вид., доп. – Харків: ОВС, 2000. – 164 с.
9. Лук'янова М.І. Конкурс лучших учителей как способ творческой самореализации педагога в профессиональной деятельности // Инновации в образовании. – 2007. – №10. – С.50-61.
10. Пескун С.П. Творчість школярів у навчальному процесі // Міжнародна науково-практична конференція “Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін в умовах моделювання освітнього середовища”: XI Каришинські читання. – Полтава. – 2004. – С. 35-39.
11. Пескун С.П. Творчий розвиток старшокласників як умова формування самостійності та відповідальності. Система “Дидактосервіс” // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Випуск 6 (45) – Полтава, 2005. – Серія “Педагогічні науки” – С.222-229.
12. Психологический словарь / Под ред. В.П. Заиченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1998. – 440 с.
13. Яланська С.П., Онішко В.В. Дидактосервіс на допомогу майбутньому вчителю біології у ЗНЗ. – Полтава, 2008. – 68 с.
14. Яланська С.П. Логіко-психологічний аналіз проблеми розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін / Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип. 6. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 352 с. – С. 341-348.

The overall objective of pedagogical system in modern conditions of developing of the Ukrainian education is making up of the person which is capable to active independent activity. Conforming organization of self-instruction of students of a modern higher educational institution provides reception of strong knowledge by them, skills which correspond to demands Bolognese process.

Key words: creation development, future teachers in biological disciplines.

Отримано: 18.12.2009